

Ajkay Alinka

„Morgók nyelveskedése” – Pázmány és a nyugat-dunántúli evangélikusok

1614-ben Zvonarics Imre csepregi prédikátor megjelentette Haffenreffer *Loci Theologici* című művének fordítását. Ez elé a szövegkiadás elé írt Nagy Benedek kőszegi iskolamester egy bevezetést, amelyben Pázmány egy évvel korábban kiadott *Kalauzát* támadta, mivel abban Haffenreffer írásáról is szó esik. Erre – még ugyanebben az évben – Szyl Miklós álnéven megírja Pázmány *Csepregi mesterség* címmel a válaszát. Erre 1615-ben Zvonarics Imre és Nagy Benedek közösen adják ki a *Pázmány Péter pironzási* című válasziratukat, amelyre Pázmány egy évvel később, 1616-ban válaszol a *Csepregi szégyenvallással*. Az 1616-os évben Pázmánynak számos teendője, elfoglaltsága volt, nem ért rá minden részletére válaszolni az őt támadó iratnak. Így nem írt feleletet a nyugat-dunántúliak művének végén lévő gúnyos epigrammagyűjteményre, hanem ezt Balásfi Tamás tette meg helyette. Ez az irat is 1616-ban jelent meg, címe *Epinicia Benedicto Nagi*, és a bevezetőn kívül kizárólag Nagy Benedek nevééről szóló epigrammákat tartalmaz magyar és latin nyelven. Balásfi azonban nem állt meg ennyinél, még ugyanebben az évben megjelentet egy átfogó válasziratot is *Csepregi iskola* címmel, amelyre már nem született újabb felelet. Ennek a hitvitának az az egyik fő érdekessége, hogy itt szerencsére megvannak mindkét oldalról az írások, tehát tényleges dialógusról beszélhetünk. A részletesen eddig még nem elemzett hitvitabokor feltárása új összefüggések és adatok előbukkanását is lehetővé tette.

Bácsi Enikő

16–18. századi levelekben szereplő kérések módszertani megközelíthetőségei, problémái

A levél olyan irodalmi műfaj, amelyben a dialogicitás több szempontból is fontos szerepet kap: tanúi lehetünk a levelező felek közötti dialógusnak, ugyanakkor az írások vizsgálata során a kutató és a szöveg is kapcsolatba lép egymással. A kettős dialogicitásból az fakad, hogy a levelekben foglalt jelentések értelmezésekor a kutatónak tudatosítania kell azt, hogy amikor a levélíró (beszélő) szándékát és a címzett (befogadó) értelmezését próbálja felderíteni, óhatatlanul a saját, kívülálló szempontját is érvényesíti. Különösen akkor nem egyszerű a feladat, ha a misszilis írója és a kutatója között nagy az időbeli eltérés. Ahhoz, hogy valóban a korabeli,

eredeti beszélői szándék és befogadói értelmezés szerinti jelentéseket bontsa ki, a szakembernek a nyelvtörténeti „pótkompetenciájára” (vö. FORGÁCS 1993–1994) kell hagyatkoznia.

A jelen előadásban 16–18. századi leveleknek egy lehetséges – nyelvészeti, történeti szociopragmatikai szempontú – megközelítésmódját és az ehhez kapcsolódó problémákat mutatom be, mindezt pedig a bennük található kérések elemzésével teszem meg.

A kérés beszédaktusának vizsgálatánál a Blum-Kulka, House és Kasper szerzőhármás felosztását alkalmaztam, akik a legdirektebbtől a legközvetettebbig haladva kilenc stratégiáját különítették el a kéréseknek (BLUM-KULKA–HOUSE–KASPER 1989). A mai magyar nyelv kéréseinek kutatásakor sikeresen működő kategorizáció (vö. BORONKAI 2006; SZILI 2002, 2004) a történeti anyagon is jól használható (vö. BÁCSI 2015), bár az utóbbi esetben az időbeli távolság miatt több tényezőre (például a maitól különböző írásjelhasználat, egyes szavaknak a maitól eltérő jelentése stb.) is figyelmet kellett fordítani. Ezeket részletesen ismertetem előadásomban. A kérések kapcsán felmerül a kérdés, hogy vajon a maga idején az adott kommunikációs helyzetben melyik nyelvi megformálás számított udvariasnak, melyik udvariatlannak, melyik helyénvalónak és melyik nem. Ennek megítélésére a korabeli társadalmi viszonyok szem előtt tartása mellett, a kapcsolati munka fogalmát (vö. LOCHER–WATTS 2005) hívtam segítségül.

Az absztraktban felhasznált irodalom:

BÁCSI ENIKŐ 2015. A kérési szándék megjelenítési módjainak vizsgálata egy 16. század második felében folytatott házastársi levelezésben. In: P. KOCSIS RÉKA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 1. Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2014. június 20-i nyelvtörténeti konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet.*

ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 75–87.

BLUM-KULKA, S. – HOUSE, J. – KASPER, G. eds. 1989. *Cross-cultural pragmatics: request and apologies.* Ablex Publishing Corporation, Norwood.

BORONKAI DÓRA 2006. A „genderlektusokról” egy szociolingvisztikai diskurzuselemzés tükrében. *Szociológiai Szemle* 4: 64–87.

FORGÁCS TAMÁS 1993–1994. Zárt korpuszok és pótkompetencia. *Néprajz és Nyelvtudomány* 35: 17–23.

LOCHER, MIRIAM A. – WATTS, RICHARD J. 2005. Politeness theory and relational work. *Journal of Politeness Research* 1: 9–33.

SZILI KATALIN 2002. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 126: 12–30.

SZILI KATALIN 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Bajáki Rita

Dialógus az imakönyvekben

– a hitbéli vitákon történő felülemelkedés ünnepi pillanatai

A tervezett előadás kétféle megközelítésből venné górcső alá az imakönyveket.

Egyrészt azt a kérdést járná körbe, hogy vajon az imakönyvekben, az „Istennel való beszélés” kiadványaiban milyen típusú dialógusok, párbeszéddek, beszélgetések vannak, s bemutatná azok sokszínűségét néhány konkrét példával kiegészítve (például hogyan történik az, amikor maga Jézus beszélget az emberrel egy hosszabb párbeszédben, s ily módon ad tanácsot, hogyan is kell őt imádni).

Másrészt arra a kérdésre is kitérne az előadás, hogy a hitviták korában ez a kegyességi műfaj vajon beengedi-e lapjaira, és ha igen, milyen mértékben, a különböző felekezetek egymás közötti nézeteltéréseit, vitáit az „igaz hitért” tematikájú imádságokban, lehet-e sajátos retorikai megoldásokat, szófordulatokat ezekben felfedezni, vagy netán a „hitbéli vitákon történő felülemelkedés ünnepi pillanatainak” lehetünk tanúi.

Balázs Aletta

Emblémák és 17–18. századi kegyességi szövegek kapcsolata

A németországi lutheránus pietizmus erdélyi református vallásra gyakorolt hatását olyan fontos szerzők munkái bizonyítják, mint például Johann Gerhard *Quinquaginta meditationes sacrae*, melyet Inczédi József is lefordított *Liliomok völgye* címen. Ezen alkotás irodalom és megismerés témakörön belül a meditációirodalomhoz tartozik, mivel a kiválasztott mű célja a lélek Istenhez emelése és a megváltottság-tudat kialakítása. Kutatásom középpontjában kép és

szöveg összefüggése áll. Továbbá lényeges szempont a fordításban található emblémák együttes hatása illetve az elmélkedésgyűjtemény műfaj történeti kontextusa.

Balla Lóránt

A margináliák tartalma, típusa és funkciója Csete István kéziratos prédikációiban: változik-e a kézirat margináliáinak szerepe kiadás/közvetítés előtt?

Előadásom célja a Gábor Csilla által 2006-ban megtalált Csete István latin kéziratos prédikációk (354 sermó) különlegesebb, érdekesebb margináliáinak vizsgálata.

Vizsgálódásom fókuszpontjába a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtárban őrzött Csete-gyűjteményt helyezem. Csete latin kézírataiból Gyalogi János összeválogatott, összeszerkesztett és kiadott nyomtatásban két kötetet: egy 67 Máriáról és szentekről szóló prédikációt tartalmazó magyar átdolgozott, kibővített fordítást *Panegyrici sanctorum* (1754) címen, valamint egy kétrészes (*pars hyemalis* és *pars vernalis*), 89 vasárnapi prédikációt tartalmazó latin nyelvűt *Sacri sermones* (1750–1751) címen. A gyulafehérvári kétiratos gyűjtemény a latin nyomtatott kötetek folytatását tartalmazza, a *pars aestivalis*-t (39 sermó, 1687–1708).

Munkám során a kéziratos kötetek margóira került szövegek tartalmának, típusának és funkciójának vizsgálatára töreksem. Fő kérdésem az, hogy Csete kézírataiba Gyalogi a hagyaték rendezésekor, kiadásra való előkészítésekor, fordításakor és közvetítésekor mikor, miért és milyen bejegyzéseket hagyott a prédikációkban, vagy miket és miért változtatott meg.

Bartók István

Egy dialógusforma az oktatásban: a katekétikus módszer

Példák a magyar régiség praeceptum-irodalmából

A katekétikus irodalom tartalmát tekintve az alapvető hitelvek megismerését célzó tanításokat jelenti. Előadásomban a kifejezést módszertani jelentésében használom: az elsajátítandó anyagot kérdés-felelet formában feldolgozó eljárás megnevezéseként. A módszer tágabban értelmezve nemcsak a hittani tudnivalók, hanem bármiféle ismeretek világos, áttekinthető rendszerezése dialogikus keretben. Az ókori eredetű, a középkorban virágzó és a kora újkorban is továbbélő

párbeszédés előadás megfelelt a régiség memória-központú didaktikai felfogásának, mnemotechnikai eszközként elősegítette az anyag emlékezetbe vésését. Az európai poétikai irodalom hazai recepciójából hozok néhány példát a katekétikus feldolgozásra, megvilágítani igyekezőn a kompendiumok szerkesztőinek szándékait.

Báthory Orsolya

Egy széljegyzet margójára – Pázmány javítása és annak utóélete a *Peniculus papporum*ban, avagy a szerző dialógusa önmagával

A címben említett, egyébként valószínűleg magától Pázmánytól származó lapszéli bejegyzés apropóul szolgál arra, hogy közelebből is megvizsgáljuk Pázmány saját műveihez írt javításainak, kiegészítéseinek utóéletét, valamint azok retorikai funkcióját. Pázmány írásai közül eddig a *Feleletnek* és a *Tíz bizonyágnak*, valamint *A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetőjének* ismertük egy-egy ún. munkapéldányát. Ezen kötetek tartalmazzák a szerző saját kezű kéziratossá bejegyzéseit, kiegészítéseit, melyek közül több már az 1613-as *Kalauz* szövegébe is bekerült. Újabban a *Peniculus papporum* című, evangélikusok ellen írt vitairat (Pozsony, 1610, 1611) második, 1611-es kiadásának Akadémiai Könyvtárban őrzött példányában találtam vélhetőleg saját kezű Pázmány-bejegyzéseket. Az egyik hosszabb, Luther prédikációjából vett idézetet tartalmazó marginális utóéletének „eredtem a nyomába”, vagyis azt vizsgáltam, Pázmány beemelte-e a javítást a *Peniculus papporum* újrakiadását is tartalmazó *Logi alogiba*, illetve az egyes *Kalauz*-kiadásokba, és ha igen, akkor ez milyen módon történt. Ez a filológiai mikrokutatás szolgált kiinduló pontul további – elsősorban a *Tíz bizonyághoz* írt – Pázmány-bejegyzések *Kalauz*ba való beépülésének vizsgálatához. A kéziratossá marginálisok mintegy Pázmány önreflexiójának eredményei, amelyek a *Kalauz*ba való beemelése, a szövegek újrahasznosítása, újrendezése a szerkesztői-szövegalkotási folyamat szintjén felfogható egyfajta dialógusnak, amelyet a szerző saját magával folytat. Ebben az önmagával való alkotói párbeszédben Pázmány azt mérlegeli, hogyan tudná érveit retorikai szempontból hatásosabban, nagyobb meggyőző erővel elrendezni. Ennek megfelelően előadásomban a kéziratossá bejegyzések nyomon követésével arra keresem a választ, hogy ez a szerzői öndialógusban implikált szándék miként valósul meg a *Kalauz* szövegében.

Bene Sándor

A dialógus helye

Műfaj és periodizáció a régi magyar politikai irodalomban

Az előadás első része emlékezetfrissítő jelleggel az MTA Irodalomtudományi Intézetében készülő irodalomtörténeti kézikönyv (munkacímén: *Magyar irodalomtörténet*) régi irodalommal foglalkozó kötetének politikai témájú fejezettömbjeit ismerteti. Kitér a korpuszra (mi számít irodalomnak, azon belül politikai irodalomnak) és a narráció módszertani kérdéseire (megpróbálja megvonni a határt az eszmetörténeti és az irodalomtörténeti érdekű elbeszélésmódok között). A fejezettervekben a dialógus mint műfaj alárendelt szerepet kap – másfelől a dialogicitás, az irodalmi hagyomány dialogikus jellege a rendszerezés alapjait alkotja. A politikai megnyilatkozások a saját szűkebb, aktuális kontextusukkal éppúgy párbeszédet folytatnak, mint az antik és kortárs műfaji mintákkal, retorikai és poétikai normákkal – végül pedig az őket elbeszélő irodalomtörténész is dialógust folytat velük. Számos (magyar vonatkozásban inkább számtalan) esetben a politikai szándék és cél csak járulékos elem a teológiai vagy morálfilozófiai, jogi vagy történeti diskurzusban, az elméleti magaslatoktól a népszerű, tanító vagy szórakoztató regiszterig. Az ilyen megnyilatkozásokat az irodalomtörténet tervezete eddig közvetett szövegaktusokként kezelte. Az előadás második része arra a jelenségre keres magyarázatot, amely az anyagot először áttekintő 19. századi értekezők (Erdélyi János, Arany László) szemében az elmaradottság jele volt: a magyar politikai irodalom erős és hosszan elhúzódó vallási meghatározottságra. Ritka kivételektől eltekintve a régi magyar politikai irodalom szinte egésze „közvetett szövegaktus”. De vajon nem arról van-e inkább szó, hogy a modernitás egyetlen kizárólagos narratívája helyett kettővel (vagy akár többel) lehet és kell számolnunk? Vajon nem ebben a többpólusú dialógustérben, az újrakonfesszionizálódó politikai teológiákkal folytatott vetélkedésben keresendő-e a sztoa szerepe és jelentősége a térség premodernitásának történetében? A politikai irodalom műfaji kérdései logikusan és szükségszerűen vezetnek el a „rég” és az „új” magyar irodalom elhatárolásának és összetartozásának vizsgálatához, a periodizáció alapkérdésének újragondolásához. A következtetést megelőlegezve: úgy tűnik, az összetartozás, a kontinuitás jóval erősebben érvényesül, mint azt eddig feltételeztük.

Bóné Éva

„Istennek igazán való ditsöittetese” – dialógus Istenről Geleji Katona István prédikációiban

Geleji Katona István a 17. század legnagyobb református ortodox prédikátor-püspöke volt. Erdélyben a fejedelem után ő a legnagyobb hatalom, az államvallásnak tekintett *reformata religio* öre. Műveiben a „*recta fides*” birtokosaként kifejtette hitelveit a „*falsa fides*” képviselőivel szemben. Prédikációi állandó jellemzője így a polemikus hang.

Bár a *Váltság titka* mint polemikus mű régi témája irodalomtörténetünknek, alaposabban azonban még senki nem vizsgálta meg. Jelen előadásban e kötet polemikus műként való értelmezésére vállalkozom. Azt fejtegetem, hogy mi a beszédekből kiolvasható célja a hitvitának, mi a prédikációkban megjelenő polemikus hang témája, tétje, valamint melyek a polémia eszközei, az érvelés szabályai. E kérdések kifejtése szorosan összefügg a vitapartnerek felekezeti hovatartozásával is.

A *Váltság titka* háromkötetes mű mélyreható elemzése jelen keretek között lehetetlen, ezért itt a vizsgált szövegtörzset az előjáró beszédek mellett a harmadik kötet néhány prédikációja.

Domokos Zsófia

„Magamtól ezt így gondolom meg...” Fejedelem- és követtükör Borsos Tamás, Bethlen Gábor portai küldöttének irataiban

Borsos Tamás marosvásárhelyi városbíró a 17. század első harmadában többször is a konstantinápolyi Fényes Portán teljesített szolgálatot Bethlen Gábor, Erdély fejedelmének megbízásából. Misszióit bőséges jegyzetanyaggal: levelekkel, beszámolókkal dokumentálta. Jelentéseiben, különösen a feszültségekkel oly terhes ügy, Jenő várának esetleges török kézre adása kapcsán, többször kitért a (keresztény) fejedelem eszményi jellemvonásaira, viselkedésmintázataira. Ezekből az érkező mozzanatokból ugyanakkor, melyek a levélíró és a címzett rangbeli különbségéből adódóan apologetikus alaphangúak, kibontakozik a tisztségében

„illendően” eljáró legátus képe is. Helyesen cselekvő, ideális fejedelem és követ arca így tükröződik egymásban a vizsgálat tárgyául választott szövegcsoporthoz, Borsos feljegyzéseiben, melyekről tervezett előadásom szól majd.

Dukkon Ágnes

Az oktató dialógus a XVII. századi „tudós” kalendáriumokban (a Frölich-naptárak és a Calendarium Tyrnaviense példái nyomán)

Az előadás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a címben említett kalendáriumokban a szerzők/kiadók milyen módszereket alkalmaztak a toldalékok ún. tudós anyagának közérthetővé, az írni-olvasni tudó, de nem föltétlenül tudós emberek számára hozzáférhetővé tételére. Az oktató jelleg a Calendarium Tyrnaviense példányaiban (a XVII. sz. utolsó évtizedeiben, ill. a XVIII. sz. elején) egyértelmű: a latin nyelvű kiadványsorozat szorosan kapcsolódik a nagyszombati egyetemhez, a kalendáriumok célközönsége tehát mindenképpen a latinul tudó értelmiségiekből, ill. művelt főrangú emberekből állt. Frölich Dávid német nyelvű kalendáriumában a dialogikus előadás leginkább a katekizmusok mintáját követi: kérdés-felelet formájában ismertet természettudományos, csillagászati, meteorológiai jelenségeket, minden esetben hangsúlyozva, hogy fontosnak tartja az „együgyűek” eligazítását, oktatását. Mindkét naptár-csoportnak vannak magyar nyelvű változatai, így az is vizsgálható, hogy mennyire szűrődött át a latin ill. német nyelvű tudományos ismeretterjesztés módszere a vernakuláris kiadványokba.

Egyed Emese

Beszélgetés szöveggel, olvasóval

Székely László fordítói habitusa

Boros-Jenei Székely László önéletírása Németh S. Katalinnak köszönhetően részben megjelent, egészében való publikálása a közeljövőben Fejér Anikótól várható (Kolozsvár-az Erdélyi Múzeum Egyesület Kutatóintézete); Petrarca-fordítását *Petrarcha Ferenc A jó szerencsének és szerencsétlenségnek orvosságairól* . (1760-1762). Bíró Csilla, Lengyel Réka, Máté Ágnes és Szörényi László munkája eredményeként 2015 óta nyomtatásban is magyarázó jegyzetekkel,

tanulmányokkal megvilágítva olvashatjuk. A Petrarca-fordítás azonban egy sorozat része, az erdélyi homo novus korábban és később is terjedelmes műveket fordított magyarra (A *csehországi ecclesiának... üldöztetésének historiájáról* például Jakó Zsigmond tesz említést); ezekből kirajzolódik egyfajta műfordítói-prózaszerzői habitus, amelyet a műfaji változatosság kedvelése, az európai olvasók körében népszerűvé lett művek, továbbá a kegyesség, példázatosság-épületesség értékelése jellemez. A dialógus-konferencián Székely László 1753-ban befejezett művének, a *Novissima Tuba* magyarításának értelmezésére teszek kísérletet.

Farmati Anna

Saját lelkével. Késő középkori lelkitükrök mint a reflektív *dialógus* eszközei

Alapvetően minden épületes olvasmány belső dialógust generál: a befogadó a szöveg hatására saját belső világával szembesül, és kénytelen valamiféle kommunikációt is folytatni önmagával – a szöveg elemeire reagálva: igazolva vagy cáfolva. A késő középkor magyar nyelvű kódexeiben is megjelenik egy sajátos műfaj: a bűnök és erények katalógusa, a lelkitükör – vagy egyszerűen a tízparancsolat. Ezeknek a szövegeknek legtöbbször oktatói szerepet tulajdonítunk. Tekintve viszont, hogy ezek a 13. században elterjedt gyóntatói segédletekből leszűrődött szövegek, részei egy sajátos (legtöbbször írásban meg nem jelenő) párbeszédnek – illetve többféle sajátos dialógusnak. Előadásomban a szövegek háttérére és működési módjára próbálok rávilágítani.

Fazekas Sándor

Adalékok a Fejedelmeknek serkentő órája értelmezéséhez

Prágai András Fejedelmeknek serkentő órája (Bártfa, 1628), Antonio Guevara *Relox des Principes*-ének fordítása 1056 számozott és mintegy százötven számozatlan oldalával régóta izgatja kutatókat. A teljes szöveg az Országos Széchényi Könyvtár jóvoltából az idei évben digitális formában is hozzáférhető lesz, a régi magyar irodalom e fontos alkotásának értelmezése még számos kérdést tartogat a kutatás számára. Milyen műfaji hatások érvényesülnek a műben a királytükör műfaján túl? Mi köze van Guevara művének Marcus Aurelius Emlékedéséhez? Milyen hatást tett a kortársakra Guevara műve, mi a viszony a Guevarát említő Cervantes és a *Relox* között? Milyen nyomot hagyott Prágai fordítása a magyar irodalomtörténetben? S legvégül: milyen irodalomelméleti toposzok megjelenése köthető Prágai András művéhez?

Előadásomban ezekre a kérdésekre igyekszem válaszolni, és bemutatni azokat a dialógusokat, amelyet a spanyol Guevara, latin fordítója, Wankel, illetve a mű magyarítója, Prágai András folytatott a kortárs történetírói, poétikai, retorikai tekintélyekkel.

Förköli Gábor

Lapszéli dialógus Enyedi György és Milotai Nyilas István között

Az unitárius Enyedi György *Explicationes* c. latin értekezése, illetve Toroczkai Máté 1619-es magyar fordítása hatalmas filológiai apparátussal igyekezett cáfolni a Szentháromság bizonyítására használt szentírási helyek hagyományos értelmezését. Válaszul a református Milotai Nyilas István már Bethlen Gábor udvari papjaként, a református fejedelemnek ajánlva 1622-ben jelentette meg *Speculum Trinitatis* c. értekezését, amely annyiban is módszeres választ fogalmazott meg Enyedi érveire, amennyiben a mű egy jelentős terjedelmű szakaszában szintén végigvette a Szentháromságra vonatkozó bibliai helyeket.

A terjedelmes vitairat recepciójáról sokat elárul Enyedi György eredeti latin *Explicationes*ának sárospataki példánya, amely a szennylapokon, a margókon, a levelek közé helyezett cédulákon számtalan magyar nyelvű kéziratos cáfolatot tartalmaz. A bejegyzéseket 1634-ben az egyébként ismeretlen Sárdi Sz. Gergely írta le Erdélyben. Káldos János megállapította, hogy a jegyzetek készítője Milotai Nyilas István könyvét kivonatolta. Hozzátehetjük ugyanakkor, hogy a margójegyzeteket Milotai Nyilas szövegén felül számos invektívát is tartalmaznak, sőt a bejegyző olyan fordulatok használatával módosította az eredetit, amelyekkel az unitárius és a református szöveg dialogicitását is felerősítette.

Előadásomban amellet érvelek, hogy a kéziratos bejegyzések olyan jellegzetességeket mutatnak, amelyek szerint az *Explicationes*nak ez a példánya több volt, mint személyes használatba vont munkapéldány. Sárdi Sz. Gergely nem csupán csúfolódó befejezést kanyarított Enyedi György sírverséhez, hanem saját paratextusokkal is ellátta a könyvet, többek között latin nyelvű satirikus epigrammákkal. Így olyan unikális kézikönyvet hozott létre, amelyben *ad hominem* érvek, egzegetikai megfontolások és bibliai helyek kigyűjtésével kívánta aláásni ellenfelének emberi és teológusi hitelességét. Mivel egy possessorbejegyzés tanúsága szerint a könyv még 1697-ben is Kolozsvárott volt, és csak 1788-ban került a pataki kollégium könyvtárába, ezért feltételezhetjük, hogy addig is hozzájárulhatott Milotai Nyilas művének a kéziratosság

médiában történő terjesztéséhez és az unitarizmus visszaszorítását célzó polémiákhoz. A példányt a kora újkori könyvhasználat egyik jellegzetes példajaként elemezve mutatom be, kontextusba helyezve Sárdi Sz. György saját magára vonatkozó bejegyzéseit, valamint figyelembe véve a lapszéli jegyzetekben folytatott polémiákról szóló egyéb kutatások – l. pl. Lovas Borbála és Csorba Dávid – tanulságait.

Gábor Csilla

„Dialógus” Istenről – figyelem(hiány) és argumentáció a kora újkori hitvitában

Az előadás arra keresi a választ, hogy a 16–17. század folyamán hitbéli témákról folytatott vitákban, vagyis a látszólag dialogikus (beszélgetőpartnereket feltételező, esetenként akár több forduló válaszreakciókat tartalmazó, grammatikáját tekintve az egymáshoz fordulás, figyelmes odahallgatás megannyi fordulatát felvonultató) szituációban miféle szemléleti, teológiaértelmezési, hermeneutikai, hatalmi, történeti-politikai, személyi stb. okok állnak a megértés, szótértés, végső soron a dialógus útjába. Továbbá milyenek teszik lehetetlenné az átjárást az interakcióba lépő felek között, és milyenek zárják be a partnereket a maguk gondolati építményeinek kizárólagosságába.

A példákkal illusztrált elemzés a polémia korabeli – retorikailag és dialektikailag megalapozott – elméletére vonatkozó megnyilatkozásokat vet össze a vitaművekben tapasztalható jelenségekkel, ebben az összefüggésben figyel az argumentációra és annak esetenkénti kisiklásaira, próbálja letapogatni azt a folyamatot (vagy megragadni azt a pillanatot), ahogyan és amikor az Istenről való beszéd átcsap nyelvi agresszióba.

Gyulai Éva

Verancsics Antal öccsével, Mihállyal folytatott dialógusa 1553. évi konstantinápolyi útjáról és követségéről

Dialogus cum fratre suo Michaelae / De itinere et legatione sua Constantinopolitana dialogus, 1558

OSZK Kt Fol. Lat. 159. I, ff. 82–88. Ed.: VERANCSICS Antal, 1857–1875. I. (MHHS II.) 268–288.; III. (MHHS IV.) 1–7.

Verancsics Antal latin nyelvű művében a párbeszédet két testvér, két humanista műveltségű férfi, Verancsics Antal és Mihály folytatja egymással. A töredékesen fennmaradt szöveg annak a balkáni utazásnak állít emléket, amellyel Verancsics Antal megkezdte hosszúra nyúlt, 1553–1557 közötti konstantinápolyi követségét. A dialógus célja, hogy a diplomata veszélyes, mások által visszautasított vállalkozásának motívumait feltárja mind öccse, mind a lehetséges olvasó előtt; Törökországból addig ugyanis vagy betegen jöttek vissza a követek, vagy ott lelték halálukat. Verancsics Antal végül azért vállalta el a főköveti megbízatást, hogy a béketárgyalásokkal segítse I. Ferdinánd királyt, aki a török háborúk és hódítás miatt pusztuló Magyar Királyságot vissza akarja állítani régi státusába. Verancsics a dialógusban nem sokkal korábbi pártváltását is magyarázza: így kívánja meghálálni a királynak, hogy szolgálatába fogadta, és végre biztonságban érezheti magát. A „törökös” Erdélyben ugyanis, régi urainál, akik képtelenek voltak a törökök segítségével megmaradni, ő maga is kénytelen volt együtt „üvöltöni a farkasokkal”. A párbeszédben Mihály az oszmán fennhatóság alá került, és az ókori szerzők által egykor leírt balkáni tájakon át vezetett hosszú utazás felől is érdeklődve, bátyja két szóval foglalja össze tapasztalatait: barbárság és zavarodottság (*barbaries et perplexitas*). A balkáni tájra, az ősi városokra, hegyekre, folyókra, egyéb helyekre egyrészt a leromlás és elhagyatottság jellemző, másrészt elvesztették ősi nevüket, és új néven (azaz törökül) hívják őket. A török parasztok sokszor saját falujuk nevét sem ismerték, a hegyet Hegynek, a folyót Folyónak nevezték, a kereskedők pedig féltek a régi nevet elárulni. A diplomata szerint a törökök a követeket, még a szövetségeseiket is, ellenségnek tekintik, s már a határon állandó kíséretet adnak melléjük, látszólag azért, hogy megóvják őket az út veszélyeitől, de sokkal inkább azon okból, hogy ne nézelődhessenek, és ne küldjenek vagy kapjanak leveleket. A dialógus további részében a követ vázolja elutazásának körülményeit, külön kitér Erdély politikai viszonyaira. Bár a kézirat megszakad, még mielőtt a dialógust folytató testvérek a konstantinápolyi követség eseményeire rátértek volna, az útleírást tartalmazó töredékből is kitűnik, hogy a párbeszéd csak ürügy Verancsicsnak, hogy az oszmánok balkáni hódításának pusztító hatását és következményeit

bemutassa kortársainak, figyelmeztetve őket a török veszélyre, illetve, hogy igazolja, miért hagyta el és cserélte fel Szapolyai János törökpárti udvarát a Habsburgok szolgálatával.

Hargittay Emil

***Egy megkésett „dialogus”*: Pázmány Péter Kalauza és Pósházi János Igazság istápjja**

A szakirodalom ma már túl van azon a korábbi állásponton, hogy Pázmány Péter fő művére, a *Kalauzra* nem készült méltó válasz. A kommunikációs tér kitágításával a 17. század első kétharmadában protestáns művek sora foglalkozott a *Kalauzzal*, annak egyes részleteivel, felerősítve a műnek egyébként is meglevő hitvitázó jellegét. Pázmány életében egy rendkívül izgalmas és tanulságos dialógus alakult ki a felekezetek között, amelynek egyik fő sajátossága az volt, hogy az utolsó szót a vitákban csaknem mindig Pázmány mondta ki.

Nem foglalkozva most a wittenbergi Balduinusnak az egész műre kiterjedő latin nyelvű válaszával, az egyes részletekre felelő számos hazai cáfoló szándékú írás közül a Pázmány-kori és későbbi *Kalauz*-válaszok közül Pósházi Jánosé a legrészletesebb, ezért érdemes foglalkozni vele alaposabban. Az előadás kitér a mű létrejöttének körülményeire, a káté-formára, a „cáfolat” formájára és részletező voltára, a szerző által kiemelt szövegrészek pontosságára és szöveghűségére, magyarázatot keresve a terjedelmes írás alkotásmódjára és a hitvita-irodalom általában is jellemző sajátosságokra. Pósházi műve mintegy három évtizeddel Pázmány halála után készült, s ez a megkésett dialógus értelmezését sajátosan befolyásolja.

Hörcher Ferenc

A politikai konfliktusok kezelésének technikái a kora modern városi magisztrátusokban

Nyilvánvaló, hogy a kora modern városok vezetéséért felelős szervezeteknek, a városi magisztrátusoknak a működését nem mérhetjük a mai demokratikus eljárások követelményeivel. Talán ezért is meglepő, hogy milyen jó határfokkal tudták belső politikai konfliktusaikat kezelni e testületek.

Az előadás magyar királlyági és erdélyi fejedelemségi városi példákon próbálja bemutatni, hogy miként tudták lecsillapítani az egymásnak feszülő indulatokat a tanácstagok. Az érvelés lényegét az adja, hogy a korabeli politikai élet forgandóságából kifolyólag a helyi közösségek igencsak megbecsülték a béke körülményeit, és sokkal erőteljesebb korlátokat állítottak az egyéni vagy részérdekek erőszakos érvényesítésére törekvő erőkkel szemben. A mi nézőpontunkból is tanulságosak azok az eszközök, amelyeket e célra mozgósítottak elődeink, például az a kompromisszumkészség, amely a személyi ellentétek meghaladását is követelményül szabta a városi vezetők elé. Mindebből érdekes tanulságok adódnak arra nézve, hogy igenis van tanulnivalónk nem demokratikus korszakok városvezetési technikáiból.

Imre Mihály

A dialogicitás szerepe Melius Juhász Péter bibliafordításának margináliáiban

Már eddig is felfigyeltem arra a jelenségre (a szakirodalom is jelzi), hogy Meliusnál különlegesen gazdag és burjánzó-indázó marginális jegyzetek vannak. A kortárs bibliafordítások közül messze kiemelkedik ezzel a tulajdonságával. Látva ezt a szöveg-halmazt, hirtelen beugrott és megvilágosodott számomra, hogy ez nem más mint *egy hihetetlen gazdag és intenzív, sajátos dialógus saját olvasóival*, akiknek rendkívüli erővel tudatosítani akarja a bibliai szöveg éppen aktuális interpretációját, szövegértelmezését, de abban maga személyesen állandóan részt vesz. A Szentírás szövege nyilván önmagában hat, ebben van az ereje, de Melius állandóan megcélozza azt a befogadói kört, akiknek leginkább hasznára lehet az Ige. Ugyanakkor olvasóihoz szól, de gyülekezeti tagnak is tekinti a befogadókat. Minél szélesebb körűvé kívánja tenni ezt a befogadói kört, amelyet azonban reformátori elveivel magával akar ragadni, tévelygő igazságában megerősíteni, tévedéseitől eltántorítani, ellenfeleit cáfolni. Nagyon személyessé teszi ezt az értelmezői szerepet, nem azonos a hagyományos exegeta, bibliai hermeneuta szerepkörével, mindig "kibeszél" abból a pozícióból. Formailag is állandóan dialógust épít, Te, Ti a megszólítottjai, olykor a Mi grammatikájával önmagát is behelyezi ebbe a közösségre, sokszor párbeszédet teremt így, személyes érintettségét, meggyőződését szenvedélyesen felfedve és kinyilvánítva. Mindez nyilván bonyolult kapcsolatban lehet Melius egyházpolitikai státuszával, teológiai rendszerének megteremtésével, egyéb hitvallási irataival, bizonyos minták követésével vagy éppen azok meghaladásával.

Juhász Szandra

Dialógusok a héber nyelvű köszöntőversekben

2017. október 1-jével indult a KRE és az ELTE oktatói-kutatói együttműködésében az NKFI 125486 számú projektje, amely a *carmina gratulatoria*, illetve kontextusuk: nyelvi-nyelvészeti, irodalmi, fordítótudományi, művelődéstörténeti stb. háttérük feltárására irányul, *Magyar peregrinusok héber köszöntőversei a 17. században* címmel (tagjai: vezető: Zsengellér József, Biró Tamás, Götz Andrea, Koltai Kornélia és Juhász Szandra).

A kutatócsoporton belül a fő munkaterületem a művelődéstörténeti háttér feltárása. Korábban az *album amicorumok* héber nyelvű bejegyzéseivel foglalkoztam. Mindkét szövegtípus a *peregrináció academica* főbb vonulatához tartozik. Korábbi név és citátumlajstromaimat fel tudom használni a jelen kutatásban is.

A dialógus formái a magyar régiségben (1450–1750) című konferenciára az NKFI-projekthez szorosan illeszkedően a 17. századi héber üdvözlőversek művelődéstörténeti sajátosságait fogom bemutatni. Foglalkozom azzal, hogy mikorra datálhatók a szövegek, hogy miért csak a protestáns felekezetekre jellemzőek ezek a szövegtípusok héber nyelven, illetve kiemelt szerepet kap a disszertációk szerzői és a bejegyzőik közti kapcsolat. Kik azok, akik egymásnak jegyezték be, mi fűzi köztük szorosabbra a kapcsolatot. Az ilyen párosok esetében megvizsgálom a köztük lévő különféle interakciókat is (albizálás, levelezés). Előfordul, hogy egy oktató jegyez be diákjának, amely sok kultúrtörténeti adalékot tartalmaz.

Kiemelt szerepet kapnak a hitvitákra utaló bejegyzések, melyekben utalnak a korszak nagy eszmei áramlataira akár támogató, akár elítélő hangnemben. Foglalkozni fogok a citált szövegek felekezeti jelentőségével, a korszakban való mögöttes tartalmakkal.

Az előadás remekül hasznosítható, ha valaki egy-egy személy biográfiáját szeretné elkészíteni, de a korszakról való teljes képhez is szükséges mozaikdarab lehet.

Kasza Péter

„Párhuzamos történetek” Johannes Heroldt dialógusa az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról

Johannes Heroldt bázeli humanista 1557 márciusában jelentette meg Oporinus nyomdájában Ferdinánd királyra írt panegyricusát, mely az előző évi törökellenes hadjárat sikere alkalmából született. Ehhez csatolta a *Turcici Belli MDLVI anno gesti historiolum dialogo descriptam* című szöveget, mely, ahogy címe is mutatja, az 1556. évi dél-dunántúli hadjárat eseményeit örökíti meg dialógus formában. A szöveg már a műfaj miatt is figyelemre méltó: nagyon ritka ugyanis, hogy kortárs történelmi eseményről nem klasszikus beszámoló, hanem párbeszédes feldolgozás szülessen. Emellett Heroldt műve abban is különleges, hogy egyike a nagy visszhangot kiváltó hadjárat első feldolgozásainak, illetve ugyanabban hónapban és nyomdában jelent meg, ahol Lazius *Brevis descriptio* címet viselő beszámolója.

Az előadás elsősorban azt kívánja bemutatni, milyen viszonyban van egymással a két párhuzamosan megjelent, ugyanazon eseménynek szentelt szöveg. Lazius klasszikus humanista munkát írt, mely szemtanúk beszámolóin alapszik és adatgazdag forrásműnek tekinthető. Adódnak a kérdések, hogy Heroldt milyen valós ismeretekkel rendelkezett a magyar hadszíntér eseményeiről, mennyiben reflektált esetleg Lazius szövegére, illetve milyen egyéb forrásokkal dolgozhatott. De legfőképpen azt érdemes megvizsgálni, mennyiben változik egy ismert narratíva, ha elbeszélő próza helyett egy dialógus négy szereplőjének beszélgetéséből ismerjük meg az eseményeket.

Kiss Farkas Gábor

Valentin Eck bártfai dialógusai: az egyéni és közerkölcs forrásai Cicerótól az egyházjogig

Valentin Eck Bártfára érkezte tanári pályafutását több rövid, pedagógiai célú mű közzétételével kezdte. Gyors egymásutánban két dialógust is írt, „A világ megvetéséről és az erkölcs követéséről”, illetve „Az állam irányításáról” címmel, amelyek párat alkotnak: az egyéni és a közösségi erkölcs legfontosabb alapszabályait mutatják be a városi diákközönség számára. Mindkét műve több példányban maradt fenn, amelyeknek kéziratos margináliai azonosak, és arra utalnak, hogy Eck órai előadásainak jegyzetanyagát őrizték meg. Előadásomban elhelyezem a két művet a pedagógiai célú humanista dialógusok hagyományában, és részletesen feltárom a két dialógus struktúráját adó, elsősorban a cicerói *De officiis* hagyományából kiinduló

alapgondolatokat. A margináliák értelmezése tovább gazdagítja az Eck olvasmányairól meglevő ismereteinket.

Köllő Zsófia

Meddig versenyképes a *Nádasdy-Mausoleum* történelemszemlélete?

Az 1664-ben megjelent *Nádasdy-Mausoleum* hun és magyar vezérekről, valamint királyokról közöl metszetet és fiktív sírfeliratot. A reprezentatív kiadvány szöveges és vizuális anyaga is számtalanféle használatban bukkan fel jó másfél évszázadon keresztül nyomtatványokban, kéziratokban, másolatok és fordítások formájában, dialógusba lépve az adott kor politikai kontextusával, az adott lokális viszonyokkal és egyéni ambíciókkal. Történelemszemlélete, főként a forgalmazott vezérnévsor miatt azonban kezd egyre elavultabbá válni a 18. század folyamán.

Az előadás arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, milyen történelemszemléletet képvisel a *Nádasdy-Mausoleum*, mely szemléletekkel verseng, és milyen tényezők alakítják a szemléletek versenyképességét, dialógusát a 17-18. századi gondolkodásban.

Koltai Kornélia

Bibliai és posztbiblikus nyelvi rétegek dialógusa (egymásra gyakorolt hatása) a magyar peregrinusok 17. századi héber nyelvű üdvözlőverseiben

A 16–17. század során honosodott meg a külföldi egyetemeken teológiát hallgató magyar protestáns peregrinusok körében a héber nyelvű üdvözlőversek (*carmina gratulatoria*) írásának a gyakorlata. A magyar peregrinusok az üdvözlőverseket meghatározott célú eseményekre: társuk doktori védésére, vagy valamely nyilvános előadás alkalmára alkották, melyeket nagy nyilvánosság előtt fel is olvastak, így a szerzők közvetlenül számot adhattak a hallgatóságnak héber nyelvi, irodalmi és kulturális ismereteikről, s egyúttal bizonyíthatták költői és egyéb (pl. szórakoztatói) kvalitásaikat is. Az ünnepi alkalmakon ugyanis az egyetemi hallgatók, oktatók mellett laikusok: a városok vezetői is részt vettek, fontos volt tehát, hogy a nyelvhez és a témához kevésbé értők se unatkozzanak a héber nyelvű költemények hallatán. A költemények

„Sitz im Lebenje” meghatározó tényezőnek bizonyult a költemények formai-műfaji felépítésében.

Az üdvözlőversek az utókor számára a doktori disszertációkkal, illetve az ünnepi eseményekre íródott munkákkal együtt maradtak fenn.

2017. október 1-jével indult a KRE és az ELTE oktatói-kutatói együttműködésében az NKFI 125486 számú projektje, amely a *carmina gratulatoria*, illetve kontextusuk: nyelvi-nyelvészeti, irodalmi, fordítótudományi, művelődéstörténeti stb. háttérük feltárására irányul, „Magyar peregrinusok héber köszöntőversei a 17. században” címmel (vezetője Zsengellér József egyetemi tanár, KRE HTK).

„A dialógus formái a magyar régiségben (1450–1750)” című konferenciára az NKFI-projekthez szorosán illeszkedően a 17. századi héber üdvözlőversek nyelvi sajátosságainak bemutatásával készülök, különös tekintettel a költeményekben fellelhető bibliai héber, valamint posztbiblikus, pl. a misnai vagy a középkori héber nyelvre jellemző vonások: kifejezések, szófordulatok, szerkezetek kettőségére (a fordításokat természetesen mellékelem). Ismertetem, milyen mértékben van jelen a bibliai és a posztbiblikus héber a vizsgált korpuszban, és meghatározom, hogy e két nyelvváltozat hogyan viszonyul egymáshoz: egymásba épül, egymással mintegy dialógust folytatva, vagy egymástól élesen elkülönül?

Előadásomban szó lesz arról is, hogy e kettős nyelvváltozatot-nyelvállapotot tükröző heterogenitás hogyan befolyásolja az üdvözlőversek műfaji-stiláris jegyeit: bemutatom, hogy a bibliai, illetve a posztbiblikus nyelvi formulák kölcsönhatása hogyan módosítja, illetve mennyiben határozza meg a költemények műfaji-stiláris kifejezőeszközeit, mennyiben tehető felelőssé a költemények retorikai-poétikai sajátosságaiért.

Korondi Ágnes

Párbeszéd a passióról: az *Apor-kódex* Pszeudo-Anzelm dialógusa és kelet-közép-európai rokonai

Az ún. „Huszita Biblia” zsoltafordítását is megőrző, a 16. század elején premontrei apácák számára kiegészített *Apor-kódex* utolsó szövegegysége a *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de passione Domini* című népszerű latin passiódialógus részleges fordítása. A feltehetőleg német nyelvterületen a 13. században készült latin eredetinek korán születtek német anyanyelvű

fordításai. A kelet-közép-európai régióból a magyaron kívül ismerjük még cseh prózai és verses, valamint horvát fordítását is. Előadásomban előbb a latin dialógus szerepét fogom vizsgálni a passióról szóló népszerű kegyességi célzatú traktátusokkal összefüggésben különös tekintettel a párbeszéd forma szerepére, majd a magyar fordítást vetem össze a régió anyanyelvi fordításaival, elsősorban a cseh prózai feldolgozással.

Kovács Eszter

A magány dialógusa. Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*

Aligha szükséges hangsúlyoznunk, hogy a levélirodalom dialogikus, hiszen maga a levélváltás idő- és térbeli távolság ellenére kezdeményezett és megvalósított írott dialógus. Az írásbeliség technikai változásai, átalakulása, új közvetítő csatornák megjelenése és elterjedése sem törölte a levelezés alapvetően „pár-beszéd” jellegét. A dialógus kiaknázása különösen érdekes olyan levélgyűjteményekben, ahol tényleges levélváltás nem történt vagy csak feltételezhető, hiszen a párbeszédet ebben az esetben egyetlen individuum hozza létre, valósítja meg.

A magyar irodalomra irányuló viszonylag csekély nemzetközi figyelem nem tette lehetővé, hogy Mikes *Törökországi levelei* Diderot és Sophie Volland levelezéséhez hasonlóan híressé váljon, mint „egyetlen hangon folytatott dialógus” (Jacques Chouillet, *Un dialogue à une voix*, 1984). Ám ez nem jelenti azt, hogy Mikes nem teremti meg ugyanezt a levélírói monológ-dialógus helyzetet, és levélgyűjteménye ne lehetne ezzel kapcsolatos rendkívül sokrétű elemzések alapja. Előadásomban nem térek ki arra a kérdésre, hogy Mikes levelezőtársa valós vagy elképzelt személy volt-e (diplomáciai levelezések vizsgálata az elmúlt években újra felvetette ezt a lezáratlan kérdést), hanem a *Törökországi levelek* dialogikus szintjeit vizsgálom: dialógus a levelezőtárssal, betéttörténetek és vendégszövegek dialógusai, párbeszéd a betéttörténetek tanulságairól, valamint fordításbetétek esetén a forrással létrejövő implicit párbeszéd-elemek.

Elemzéseimben felhasználom Mme de Sévigné és Bussy-Rabutin levélváltásának Mikesre tett hatásáról végzett újabb kutatásaimat is, valamint újonnan azonosított francia forrásokat is. A Mikesre vonatkozó elemzéseket különösen értékesnek vélem a levélbeli monológ-dialógus önértelmező, önfeltáró, ironikus-önironikus jellegének vizsgálatában. Előadásom végén felvetem annak lehetőségét, hogy egyes, betéttörténeten alapuló Mikes-levelek esetén érdekes lenne olyan *on-line* megjelenítést tervezni és készíteni, ahol párhuzamosan vizsgálható a francia forrás

szövege, Mikes szabad fordítása és a forrás mai, szöveghű kontroll-fordítása, a forráshasználatot érintő kritikai jegyzetekkel kiegészítve.

Kovács Kinga Tünde

Keresztúri Bíró Pál hitoktatói munkásságának megnyilvánulása az általa megírt katekizmus szövegében

Keresztúri Bíró Pál református prédikátor és hitvitázó, I. Rákóczi György udvari lelkésze, illetve a fejedelem fiainak tanítója volt.

1638-ban kiadott vallási tanítása a Rákóczi-fiúk számára, a konfirmációra való felkészülésük céljából készült. Keresztúri szövegének alapja a *Heidelbergi Káté*, ám az általa megírt szöveg több ponton is eltér ettől (például szövegtöbbletként jelennek meg benne a szövegértést elősegítő magyarázatok). A *Csecsemő keresztény [...]* főszövege két nagy részből áll: a református hittételek taglalásából, illetve a katolikus Roberto Bellarmino tanaival szemben megfogalmazott, polemikus hangvételű tanításokból.

Jelen kutatás tárgyát a főszöveg első fele képezi, a szövegtöbblet Keresztúri pedagógusi tevékenysége szempontjából kerül megvilágításra.

Laczházi Gyula

Petróczi Kata Szidónia és a kora újkori líra dialogikussága

A modern lírát hagyományosan monologikus beszédként szokás meghatározni. Az újabb költészettörténeti kutatás egyrészt a késő modern költészet esetében mutatott rá a monologikus felfogással való szakításra, másrészt olyan elméletek is megfogalmazódtak, amelyek a dialogikusságot a líra egyik alapjellemezőjének tekintik. A kora újkori költészet esetében azonban csak néhány elszórt kísérlet történt a lírai beszédformák változatosságának elemzésére (Oláh Szabolcs Rimayval kapcsolatban, Szilasi László Wathay költészetével kapcsolatban fogalmazott meg fontos gondolatokat). A dialogikusság fogalmával összefüggésben nyilvánvalóan különösen érdekesek azok a költemények, amelyekben valamilyen belső párbeszéd jelenik meg, s melyek ezért az önmegszólító verstípus fogalmával is rokonságot mutatnak. E belső párbeszéd jellegzetes formája a kora újkorban a lélek és a lélek különböző képességei közötti konfliktus.

Előadásomban a dialogikusság megjelenési formáit elsősorban Petróczi Kata Szidónia költészetében vizsgálom. Többek között a Bányadt szívem csendesedjél ..., illetve a Jaj szívem gyötrelmi, sebeim fájdalmi... kezdetű versek elemzésével szeretném bemutatni, milyen változások tapasztalhatók a korábbi „önmegszólító” jellegű versekhez (pl. Balassi 64., De mit gyötresz engem most, keserves lelkem ... kezdetű, Wathay Ó én bolond elmém... kezdetű, illetve Rimay Legyen jó idő csak... kezdetű verseihez) képest. Az elemzés mellett, hogy megvilágítja a versekben megjelenő szubjektivitás-koncepciót és ennek antropológiai kereteit, azzal a kérdéssel is foglalkozik, milyen jelentősége van mindennek a versek lehetséges érzelmi hatása szempontjából. Ily módon nemcsak a dialógus egy fontos, költői változatát világítja meg, de lehetővé teszi a szóban forgó versek költészettörténeti helyének pontosabb meghatározását is.

Lauf Judit

Dialóguspontok egy kutató és egy korai nyelvemlék között

Egy korai nyomtatott misszáléban a sorok között igen nagyszámú magyar szóra lettem figyelmes. A margókon sok latin nyelvű bejegyzés is található. Ez vonhatta el a figyelmet a sorok közötti apró, sok helyen elhalványodott, nehezen olvasható magyar szóról. A lelet, mint nyelvemlék is jelentős újdonság. Az őrzőkönyv formai jegyei, a possesszor személye, a benne található kéziratos bejegyzések és nem utolsósorban a késő középkori egyházi prédikálási gyakorlat azok a szempontok (dialóguspontok), amelyek alapján elkezdődhet a párbeszéd a mai kutató és a 16. század eleji dokumentum között. A várhatóan hosszan tartó kutatómunka első fázisának eredményeit foglalja össze az előadás.

Lázár István Dávid

MARSUS VADKAN PANNON FÖLDÖN

Marcus Pitačić és Beregszászi Péter vitája (?)

Draskovich György, miután kinevezték a Győri Egyházmegye püspökévé, első intézkedési közét tartozott, hogy 1579 nyarára Szombathelyre egyházmegyei zsinatot hívott össze. A zsinat első napján a jezsuita Marcus Pitačić mondott beszédet a püspök felkérésére, amelyben elsősorban a papság kritériumairól, a papokkal szemben támasztott erkölcsi követelményekről és a

cölibátusról értekezett, támadva és cáfolva az e kérdésekről szóló protestáns tanítást. Pitačić beszédére nem közvetlenül az elhangzását követően, hanem csaknem másfél évtized múltán született protestáns oldalról reakció. 1858-ben jelent meg Váradon Beregszászi Péter *Apologia pro ecclesiis reformatis, actis impiis Synodi Sabariensis opposita* c. könyve, amely tartalmazza Pitačić *Oratióját*, és Beregszászi válaszát, cáfolatát. A szövegek jelentőségét mutatja, hogy két évvel később Bázelen megjelent a *De controversiis religionis hoc seculo motis adversaria quaedam scripta, in quibus utriusque partis dissidentium argumenta, ad Scripturae divinae canonem explorantur et Iesuitis potissimum respondetur* c. kötet, amely teljes egészében tartalmazza az *Apologia* szövegét, továbbá több vitairatot a 80-as évekből.

Előadásomban Pitačić és Beregszászi érvelését mutatom be, és utóbbinak a nyelvi-retorikai eszközeit, mellyel a jezsuitákat és ellenfelét hiteltelenné, nevetségessé tenni szándékozott.

Lengyel Réka

Kiszólni a könyvből: Szerzői ajánlások és előszavak a 18. század első felének irodalmában

A magyar régiségben keletkezett, közönségnek szánt, irodalmi vagy egyéb jellegű művek nagy részéről elmondható, hogy egyfajta kötelező elemként tartozik hozzájuk rövidebb-hosszabb ajánlás, ajánlólevél, szerzői vagy fordítói előszó, bevezetés. Ezek a szerkezetileg és tartalmilag vegyes képet mutató, az adott irodalmi vagy tudományos munkával szoros kapcsolatban álló, de attól el is különülő szövegek alkalmat kínálnak a szerzőnek vagy a fordítónak arra, hogy „kiszólva” a könyvből közvetlenül valljon saját szándékairól, céljairól, írói technikáiról, nyelvhasználatának elveiről, s ideális olvasati módozatokat, attitűdöt kínáljon fel, kijelölje saját célzott közönségét, vagy éppen köszönetet mondjon mecénásainak, pártfogóinak. A kommunikációelméleti modellt alkalmazva az ajánlások, előszavak joggal tekinthetők a szerző és az olvasó közötti dialógus egyfajta megnyilvánulási formájának. E szövegekben egyaránt megmutatkozhatnak az e „műfajra” kötelezően érvényes retorikai szabályszerűségek, de a szerző ezzel együtt teret engedhet egyéni stílusa, gondolkodásmódja érvényesítésének, s akár egészen részletesen tárgyalhatja az általa írt vagy fordított műre vonatkozó esztétikai, kritikai nézeteit. Az ajánlások és előszavak dialogicitásának figyelemreméltó jellegzetessége, hogy miközben a

szerzők gyakran arról vallanak, hogyan próbálnak megfelelni olvasóik elvárásainak, többnyire törekszenek az olvasói elvárások alakítására, saját képükre formálására is.

A tervezett előadásban a 18. század első felének néhány jelentős és kevésbé jelentős szerzője, Bél Mátyás, Sartoris (Szabó) János, Mikes Kelemen, Faludi Ferenc, Bod Péter egyes műveinek ajánlásait, előszavait veszem vizsgálat alá, odafigyelve mind az egyéni sajátosságokra, mind a közös vonásokra. Megállapítom, milyen állandó, illetve változó sajátosságai vannak az olvasó felé irányuló szerzői kommunikációnak, s hogyan segíti elő ez a szövegtípus a két kommunikációs partner közti megértés, szót értés megtörténtét. Az e sajátosan személyes megszólalásmódra irányuló vizsgálatok remélhetően számos általános érvényű tanulsággal szolgálnak a 18. századi retorika-, esztétika-, kritika- és eszmetörténet vonatkozásában.

Luffy Katalin

Nyilvános és magános beszélgetés: Alvinczi Péter ítélmester leveleskönyve bécsi követjárása idejéből (1692–1693)

Alvinczi Péternek az erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeiben való tevékenységét elsősorban a három kötetben kiadott *Okmánytára* dokumentálja. Az Erdély Werbőczyjeként is emlegetett ítélmester az Erdélyi Gubernium megalakulásának első éveiben tevékeny szerepet játszott: az 1692–93-ban az erdélyi követek vezetőjeként folytatta a tárgyalásokat a bécsi udvarban, s ezek eredményeképpen szövegezték meg a *Resolutio Alvincziana* címet nyert dokumentumot, amelyik Erdély vallási és adóügyeit hivatott szabályozni.

Történetírásunkban nem ismeretlenek a követjárások alkalmával készített naplók, dokumentumgyűjtemények, Alvinczi hivatali dokumentumainak is jó része ismert. Ismeretlen viszont az a dokumentum- és levélgyűjtemény, amelyet a maga számára másoltatott írnokaival, s amelynek szövegeihez a bécsi tartózkodás alatt és hazatérte után is kommentárokat fűzött. Ez a kötet az Erdélyi Múzeum-Egyesület példánya volt, Ms. 661-es jelzet alatt található a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban. Mint az erdélyi politika – inkább a háttérben maradó – szereplője szöveggyűjteményének ezzel a példányával a nyilvánosság kérdését többszörösen is felveti: a hivatali dokumentumokhoz, illetve a hivatali- és magánlevelekhez fűzött kommentárjai magános elmélkedései a tárgyalások idején vagy inkább politikai hivatalának egyidejű és utólagos mérlegelései, magyarázatai a maga, de sokkal inkább az utókor számára? Megjegyzései többféle

magyarázatot engednek meg, az előadás során a levelekhez fűzött megjegyzések alapján próbálom körvonalazni: kivel folytat párbeszédet Alvinczi Péter az 1692–93-ban keletkezett szövegekhez fűzött megjegyzéseivel.

Majorossy Imre

„Fejtse meg nekem ezeket”

Dialogus a jövővel: a végzetes madárcsata motívuma Kriemhild álmában és Balassi Aenigmájában („IV. Test és lélek párbeszéde – az önmegértés és egymás megértésének dialogikus irodalmi modelljei”)

Hogy a címben földidézett madarak emberként viselkednek, az antik és középkori irodalmi hagyományoknak, illetve a teológiai szimbólumrendszernek köszönhetően már a kortársakat sem lepte meg. Fizikai valóságukban a madarak a mindennapi élet megszokott résztvevői voltak, egyrészt mint kedvencek (pl. énekesmadarak), másrészt mint segítőtársak (pl. vadászsólymok).

Bármilyen befogadói elvárással lép is az olvasó az ismeretlen német szerző, illetve Balassi művéhez, mindenképpen mély hatást gyakorol rá az elbeszélői anyagában és szimbólumvilágában meglepően hasonló, az idillt szétzúzó külső beavatkozás: hogyan ragadja el két sas a szeretett sólymot, illetve egy keselyű a szerelmes hattyúpár egyik tagját. Nyilvánvaló, hogy Kriemhild álma és Balassi „meséje” egyaránt kitüntetett helyen áll a bennfoglaló művek egészének szempontjából: mindkettő olyan elővételezett (negatív) csúcspont, mely csak később nyeri el értelmét. Mindkét jelenet dialogicitása két síkon bontakozik ki: egyrészt a mintegy melleleg (álomban, illetve séta közben) bekövetkező megdöbbentő esemény értelmezéséhez bizalmas ismerős (az anya, illetve a szerelmes) közreműködésére van szükség, másrészt éppen az esemény nyugtalanító mivolta indítja a befogadót (is) arra, hogy a későbbi történéseket mindenkor annak fényében értékelje.

Az előadás célja éppen az, hogy ezt a kétsíkú dialogicitást bemutassa:

- mi jellemzi – elsősorban antropológiai szempontból – az eseményt közvetlenül követő párbeszédet? Milyen archaikus mintázatok jutnak érvényre a sok szempontból hasonló szövegrészletekben?

- hogyan lép dialogikus kapcsolatba a drámai fölütés a későbbi eseménysorral? Milyen értelmezési lehetőségek adódnak a fiktív szereplő és a mindenkori befogadó számára?

Maróthy Szilvia

Sétáló, futósó, szerelmes és őrjöngő elmék

Az elme és a lélek, a lélek és a test, illetve az elme és az egyes szám első személyű narrátor elkülönülését elemzem elsősorban Wathay, Nyéki, Zrínyi és Koháry költeményeiben. Ez az elkülönülés a versekben hol a közöttük zajló párbeszédesség által hoz dinamikát a versbe, hol a tettek, gondolatok, érzelmek egyes szám harmadik személyű megszólaltatása szolgáltat külső nézőpontot. Az elme lehet gyors, illetve lassú, attól függően, hogy vágy vagy örület kergeti, vagy éppen unalom nyomja. A narrátor az olykor szerelemtől, máskor raboskodástól megzavarodott elmét feddi meg, a lélek a testet a világi hívságokban való tobzódás miatt.

A dialogikus, illetve önmegszólító versekben az elme, szív, lélek és test szerepeit és viszonyát vizsgálom, s a 17. századi gondolkodásnak a szerelemmel, a rabsággal, s általában a világi hívságokkal kapcsolatos viselkedésmintáit.

Orbán Áron

Adalékok Batthyány (III.) Boldizsár könyvtárához

Batthyány Boldizsár, korának egyik legműveltebb magyar főura szenvedélyes könyvgyűjtő volt. Már Iványi Béla megkezdte széles körű érdeklődésének feltérképezését és a könyvcímek összegyűjtését; a 2004-ben megjelent, Monok István, Ötvös Péter és Zvara Edina által összeállított *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek* c. kötet pedig a könyvtár jelentős részét rekonstruálta, egyes fennmaradt levelek és könyvszámlák (MOL, P 1314 számos missilise) adatai, illetve Batthyány Németújváron fennmaradt könyvei alapján. Több mint 670 kötetet sikerült eddig beazonosítani, ám e könyvek köre tovább bővíthető a levelek és számlák új adatai, bizonyos olvasati hibák kijavítása, illetve új számítógépes adatbázisok bevonása révén. Eme adatok Batthyány érdeklődésének további területeire világítanak rá, és a levelekből konkrét példákat is szeretnék felhozni arra, milyen úton, milyen célból szerezhetett be bizonyos könyvtípusokat, és hogyan használhatta ezeket. A könyvek kontextualizálása a kutatásban eddig

csak a fő érdeklődési területeket tekintve kezdődött meg (történelem és politikai irodalom, francia súlyponttal – Monok István; alkímia és orvoslás – Bobory Dóra); előadásomban olyan, eddig nem kutatott témákra térnék ki, mint az asztronómia-asztrológia, földrajz, bizonyos okkult témák és kuriózumok, vagy éppen a vadászat. A levelezésben bizonyos, Batthyány által birtokolt művekből többször is idéznek (pl. Palingenius *Zodiacus vitae*-jéből), és a könyvek megszerzésének változatos módjaira is vannak forrásaink: ajándékba kapott könyvre példa Stephan Schlachter bécsi professzornak egy poétikai műve; a frankfurti könyvvásár Batthyány által megrendelt katalógusai is ismeretesek; a könyveket Batthyány felé közvetítő familiárisokról (pl. Schaller Farkas) is szólnak a levelek. A könyvtár azt is jól tükrözi, mennyire érdeklődött az 1570-es, 80-as évek leghevesebb európai felekezeti konfliktusai és politikai vitái, különösen a hugenotta-kérdés iránt; az államelméleti, illetve felekezeti vitairodalom jelentőségét Batthyány könyvtárában már a számos *Disputatio*, *Dialogus* is mutatja. Külön kitérnék a titkosság kérdésére, arra, hogy a könyvkereskedők (pl. Jean Aubry) óvatosságára, aggodalmaira utaló jelek összefügghetnek-e azzal, hogy indexre tett könyveket küldenek Batthyánynak.

Petneházi Gábor

A dialógus esélyei. Kovacsóczy Farkas, Paolo Paruta és az államformák

Kiindulási pontom Paolo Paruta *Della perfettione della vita politica* (1579) c. művének Kovacsóczy Farkas *De administratione Transylvaniae* (1584) c. dialógusára gyakorolt, a szakirodalomban már érintett, lehetséges hatásának a vizsgálata. A két mű között a ránézésre egyértelmű kapcsolat ellenére kevés valódi párhuzamot fedezhetünk fel, ám a részletező összehasonlítás mégsem lesz hiábavaló: a velencei államelmélet egyik legfontosabb 16. századi teoretikusának műve nem csupán az erdélyi kancellár dialógusának, hanem általában az általa képviselt politikai humanizmus, illetve a 16. század végi erdélyi politika természetének a mélyebb megértéséhez segíthet hozzá bennünket, ami annak a kérdésnek a megnyugtató tisztázásához is hozzájárulhat, hogy Kovacsóczy látszólag az államformákról szóló dialógusából miért maradt ki éppen az államformák vizsgálata, ill. létezett-e egyáltalán a kérdésről érdemi párbeszéd az erdélyi eliten belül, vagy mindez csak utólagos konstrukció?

Petróczi Éva

Zsurnalizmus és poézis – Medgyesi Pál *Dialogus*-ának stilisztikai rétegei

Előadásom Medgyesi Pál egyik fő művének, a *Dialogus politico-ecclesiasticus*-nak (Bártfa, 1650) stilisztikai rétegeit, változatos hangnemeit vizsgálja. Közelebbről azt, hogy a magyar puritán irodalom „bestseller szerzője” hogyan tudott egységes és nagy hatású anti-episzkopális párbeszédet komponálni úgy, hogy írója hol egyfajta „ős-újságíróként” szólalt meg, (sok generációval az első magyarországi újságok megjelenése előtt!) azaz valósággal maró szarkazmussal, hol pedig egészen költészet-közeli hangot ütött meg. Egy olyan korban változtatva a nyelvi regisztereket egy művön belül, amikor a szerzők többsége még többnyire alárendelte a vallásos céloknak és tartalmaknak magát az írói mesterséget, illetve az írásművészetet, az olvasói recepcióval vajmi keveset törődve. A dolgozatban külön szeretnék kitérni arra is, hogy a szerző életének Cambridge-ben töltött peregrinációs időszaka, s az ott tanulmányozott angol vitairatok eszmeisége hogyan örökítődött át, illetve hogyan változott a hazai körülményeknek megfelelően Medgyesi szövegében. Érdekes itt odafigyelni arra is, hogy a Magyarországról érkezett, már itthon és Németországban biztos alapokat szerzett teológus milyen éles kritikával illette az anglikán egyház belső ügyeit, s annak püspökeit, a magyar presbitériumokért folytatott küzdelmek hatékonyabbá tétele érdekében.

Simon József

Teodícea-gondolat és eredendő bűn dialógusa Bethlen Miklós *Önéletírásának* Elöljáró beszédében

Az előadásban összegezni kívánom Bethlen Miklós *Önéletírásának* Elöljáró beszédével kapcsolatos, az utóbbi három évben végzett kutatásaimat. Tézisem szerint a szerteágazó filozófiai témák jelenléte és azok kezelése egy olyan gondolati feszültséget ad a szövegnek, mely egy absztrakt dialógus keretén belül értelmezhető. E dialógus egyik oldalán természetjogi utalások fonódnak össze a vallási tolerancia remonstráns-ízű eszményével, míg másik oldalán a szerző tagadhatatlan kálvinista meggyőződése áll. A két filozófiai-teológiai alapállás feszült párbeszéde a semmi témájában éri el csúcspontját: A tévedés és a rossz kartéziánus eredeztetése a *semmi* antropológiai relevanciáján keresztül a teodícea gondolatával szembesíti a szerzőt, melytől az *eredendő bűn*nel kapcsolatos ugyancsak antropológiai meggyőződés riasztja vissza.

Ám a dialógus dialógus marad: Bethlen kálvinista elköteleződése mellett is fenntartja kartéziánus filozófiai tanait.

Szabó András

A wittenbergi magyar coetus tagjainak disputációi

A wittenbergi egyetem átalakításakor a reformáció után komolyan felmerült a disputációk eltörlése. Végül Melanchthon javaslatára megmaradtak az egyetemi disputációk, de egyre kevésbé voltak népszerűek, s nagyon kevés jelent meg nyomtatásban is. Az egyetemi tendenciákkal ellentétben az 1555-ben megalakult magyar diáktársaság rendszeres belső disputációkat tartott (csak a címeik maradtak ránk), amelyeken haláláig Melanchthon elnökölt. Az egyetem 1580-ban a ortodox lutheri irányzat előretörésekor új szabályzatot kapott, ennek hatására újra felélénkültek az egyetemi disputációk is. 1592 után a kryptokálvinizmussal való végső leszámolás következtében a magyar coetusnak megtiltották a belső tanórákat, ezért a magyar diákok megjelentek a hivatalos egyetemi disputációkon, ebből az időből ismerjük az első nyomtatott ilyen műfajú műveket a diáktársaság tagjainak részvételével. Az előadás elsősorban ezeket a műveket kívánja elemezni, számba véve a prelimináriákat is, amelyek már nem a professzortól származnak, mint maguk a tételek. A szerzők: Alvinczi Péter, Miskolci Gombos Boldizsár, Udvarhelyi Barta Tamás és Szentsimoni Pastoris Gábor. A témát a most megjelent könyvemben csak felületesen érintettem, ebben az előadásban jöhetne a részletes vizsgálat.

Székely Gábor

Dialógus és disputa. Felekezeti viszony Telek József kecskeméti prédikációiban

Telek József ferences szerzetes a barokk kori katolikus hitbuzgalmi irodalom jelentős alakja, az 1740-es évektől maradtak fenn írásai. Kecskeméten elmondott és nyomtatásban is megjelent szentbeszédeiben az oltáriszentségről, illetve Szűz Máriáról elmélkedik, a protestánsokkal vitatkozva. A polemikus prédikációk a katolikus templom falain kívül, a kétfelekezeti város piacán, illetve a város melletti Mária-kápolnánál hangzottak el, a református lakosság meggyőzésére is törekedve. Az ízes nyelvezetű szövegeket érvei alátámasztására gazdag bibliai

és történeti példaanyaggal látta el, illeszkedve a katolikus prédikáció- és hitvitairódalom hagyományába. Ez utóbbi egyház- és helytörténeti szempontból is különösen értékes, mivel számos adalékot tartalmaz a kecskeméti felekezetek történetéről és korabeli viszonyokról. Egyúttal a 18. századi ferences történetírás módszereinek is jó példája, mely a történeti kutatások eredményeit a prédikáció műfaját felhasználva népszerűsítette.

Székely Örs

Az örökkévalóság ökonómiái

Az aeternitas fogalma köré intenzív diskurzus épült ki a 17. század lelkeségi irodalmában. Az általam elemzett magyar nyelvű anyagból (a Tintinnabulum-kötet, Szentgyörgyi Drexel-fordítása ill. Malomfalvay elmélkedésgyűjteménye) kiindulva azt szeretném vizsgálni, hogy az aeternitas specifikus metaforái, allegóriái mit árulnak el a filozófiai értelemben tárgyalt barokk diskurzív, ha úgy tetszik, dialogicitási stratégiáiról? Hogyan viszonyul egymáshoz a képek és affektusok felszabadító örvénylése és az egyértelmű tanító szándék? Hogyan kapcsolódik össze a párbeszéd, a meggyőzés, a hit, a hitel, az adósság, a mérték ezekben a fiktív és paradigmaticus terekben? Mit tudunk meg ezáltal a metaforáról, allegóriáról, és a képalkotás működéséről?

Szelestei Nagy László

Prédikálás Pozsonyban az 1620-as években: Szószék és hitvita Pázmány Péter környezetében

Előadásomban utólag egybekötött prédikáció-fogalmazványok alapján vizsgálom, hogy Pozsonyban elmondott prédikációkban hogyan jelentek meg a hitvita-témák. Vajon abban a környezetben, amelyben egyetlen évben (valószínűleg) 1624-ben azonos szószékről prédikált Pázmány Péter, Balásfi Tamás, Vörösmarti Mihály; a jezsuita Káldi György, Ferenczffy Pál, Szentgyörgyi János; a ferences Kopcsányi Márton, Végh Ferenc, Nyitrai Ker. János és ismeretlenek, mi került prédikációkba a felekezetek eltérő nézeteiről? Felfedezhető-e a hitvita-kiadványok és a kéziratos prédikációk között közvetlen kapcsolat? Áruklodnak-e a kéziratok arról, hogy a szónokok milyen mintákat használtak felkészülés közben?

Vincze Eszter Beáta

A hitvita műfaja, „eszköztára” és ennek megjelenése Pázmány Péter *Kalauz* valamint Komáromi Csipkés György *Pápistaság újsága* című művében

Dolgozatomban a felekezeti tolerancia és a hitvita kérdését vizsgálom. Azt kutatom, hogy miben áll a hitvita, és milyen módszerekkel rendelkezik, továbbá mennyire toleránsak egymással a vitapartnerek. A kérdés kapcsán kitekintek arra, hogyan zajlik le a disputa, milyen mechanizmusok figyelhetők meg benne, illetve milyen eszközöket lehet használni a másik fél legyőzéséhez. A vizsgálat nemcsak a hitvita műfajának elméleti szempontjaira, hanem annak gyakorlati használatára is rámutat. Témám vizsgálata során Komáromi Csipkés György *Pápistaság újsága* című művén és Pázmány Péter *Igazságra vezérlő kalauzán*ak XII. könyvén keresztül mutatom be, hogyan jelennek meg a használatban a korábban ismertetett módszerek és eszközök.